

З невичерпних джерел духовності

У вересні 2020 року Кіровоградщина відзначила два ювілеї: 175-річчя від дня народження славетного земляка, класика української літератури, драматурга, корифея українського професійного театру І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича) та 50-річчя Всеукраїнського свята театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти».

Ці дві події об'єднав державний музей-заповідник І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія». З цим мальовничим куточком Кіровоградщини пов'язане життя відомого українського письменника, сюди він приїздив відпочивати після виснажливих гастрольних подорожей, тут написав одинадцять п'єс, що стали класикою вітчизняної драматургії: «Сто тисяч» (1890), «Батькова казка» (1892), «Паливода XVIII століття» (1893), «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» (1896), «Понад Дніпром» (1897), «Чумаки» (1897), «Сава Чалий» (1899), «Хазяїн» (1900), «Гандзя» (1902), «Суєта» (1903), «Житейське море» (1904).

На долю хутора Надія випало багато випробувань. Під час революції 1917 року та громадянської війни він фактично був знищений більшовиками. Багато років й неймовірних зусиль знадобилося онуку відомого драматурга Андрію Юрійовичу Тобілевичу (агроному за фахом) для відновлення родинного «гнізда» та створення на його базі у 1956 році музею. Протягом 23-х років Андрій Юрійович був незмінним завідувачем музею-заповідника «Хутір Надія».

На початку 60-х років минулого століття онуку драматурга прийшлося знову боротися за збереження хутора Надія. Партійні функціонери та районна влада вирішили закрити музей і створити в садибі будинок відпочинку. Андрій Юрійович писав листи в різні інстанції, звертався за допомогою до керівництва УРСР та до відомих діячів культури, серед яких були Максим Рильський, Павло Загребельний, Арсеній Тарковський, Іван Козловський та інші. Тоді музей-заповідник вдалося відстояти.

Андрій Тобілевич доклав багато сил і енергії, щоб у 1958 році на могилі драматурга встановили гранітний надгробок, а в 1969 році на території садиби відкрили літературний музей та пам'ятник І.К. Карпенку-Карому.

Андрій Юрійович мріяв про відбудову дідового будинку, який окупанти зруйнували під час Другої світової війни. Але не судилося нащадку корифея здійснити цю мрію. Через три роки після смерті Андрія Тобілевича у 1982 році з нагоди 100-річчя Театру корифеїв на хуторі відбудували дім і відкрили в ньому меморіальну експозицію.

Саме на Хуторі Надія у 1970 році і було започатковано щорічне свято театрального мистецтва, яке зародилося під час святкування 125-річчя від дня народження І.К. Карпенка-Карого. Відзначення ювілею великого драматурга проходило на всеукраїнському рівні під керівництвом ювілейної комісії, яку очолив український письменник та громадський діяч Олександр Корнійчук.

Заходи з нагоди ювілею пройшли в усіх областях України. Масштабними і масовими вони були саме на Кіровоградщині – батьківщині класика української літератури. В усіх районах області проводилися бесіди й лекції про життєвий і творчий шлях І.К. Карпенка-Карого. Аматорські театральні гуртки ставили

вистави за творами драматурга. У вищих навчальних закладах відбувалися науково-практичні конференції, в яких брали участь знані літературознавці, театрознавці, театральні діячі з інших міст України.

В рамках урочистостей на теренах нашого краю пройшов «Тиждень української літератури». Великий десант українських письменників на чолі з Олесем Гончаром завітав на Кіровоградщину. До участі в широкомасштабній акції запросили більше сімдесяти провідних письменників, серед яких були добре знані в Україні О. Коломієць, М. Зарудний, М. Вінграновський, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, В. Кучер, О. Черногуз, С. Голованівський, Л. Новиченко, Р. Братунь, Д. Луценко, В. Земляк, В. Козаченко, О. Сизоненко, В. Близнець, М. Нагнибіда, М. Сингаївський, Л. Тендюк, Ю. Мокрієв, В. Коротич та інші.

У тижні брали участь і місцеві майстри слова – М. Смоленчук, В. Базилевський, В. Гончаренко, Л. Народовий, В. Юр'єв, В. Погрібний, О. Моторний, Г. Шевченко.

Упродовж тижня письменники об'їхали всю Кіровоградщину, зустрічалися з людьми в будинках культури, бібліотеках, у навчальних закладах, на підприємствах. Завершальним акордом святкування ювілею І.К. Карпенка-Карого стали урочистості на Хуторі Надія, які пройшли 29 вересня – в день народження драматурга. Серед багаточисельних гостей музею-заповідника були письменники, театральні діячі, науковці, шкільна та студентська молодь, делегації з Москви, Молдови, Білорусії. Такої кількості гостей Хутір Надія ще не бачив у своїй історії.

Свято було грандіозним, величним і зворушливим. Була урочиста хода на могилу І. Карпенка-Карого, прах якого покоїться на Карлюгівському цвинтарі. Найшанованішим гостям надали право посадити дубки, були екскурсії до музею та по садибі, виступи художніх колективів й театральних акторів. Біля пам'ятника корифею відбувся мітинг, на якому від високих гостей прозвучало багато теплих слів на адресу тих, хто створив і береже Хутір Надію, були побажання у подальшому проводити святкування щороку.

Ідея зробити свято традиційним знайшла підтримку і втілення у квітні 1971 року, коли Кіровоградський облвиконком ухвалив постанову «Про проведення обласного свята театрального мистецтва» як огляд досягнень української драматургії, творчих театральних колективів та на честь пам'яті І.К. Карпенка-Карого й інших діячів українського театру. Також у 1971 році було започатковано обласний огляд-конкурс аматорських театральних колективів «Театральна весна Кіровоградщини».

З того часу свято проходить щорічно в останній тиждень вересня: спочатку як «Обласне свято театрального мистецтва Кіровоградщини», з 1979 року – як «Свято театрального мистецтва “Вересневі самоцвіти”». Цю назву свята дала відома кіровоградська журналістка Віра Монастирська. У 1988 році свято отримало статус республіканського (нині – всеукраїнського).

За півстоліття «Вересневі самоцвіти» стали знаковим мистецьким явищем, здобули всенародне визнання, згуртувавши тисячі шанувальників театрального мистецтва.

До 50-річчя «Вересневих самоцвітів» обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського започаткувала просвітницький проєкт «50

самоцвітів» (автор ідеї – директор бібліотеки В.Г. Животовська), який об'єднав 50 найяскравіших представників інтелектуальної еліти України. Емоційні вислови, враження, вірші письменників, режисерів, акторів, театрознавців, кінознавців, музикантів, художників, журналістів, краєзнавців створюють своєрідний літопис свята, яке відіграє важливу роль в історії української культури.

Над створенням проєкту працювала ініціативна група, до складу якої увійшли співробітники відділу мистецтв, відділу краєзнавства та бібліографічного відділу.

Пошуки потрібної інформації розпочалися з музею-заповідника «Хутір Надія», де співробітники бібліотеки знайомилися з книгами відгуків. Протягом півстоліття відомі діячі культури залишали в них свої автографи. Найбільша кількість відгуків, як з'ясувалося, належала представникам українського письменства.

Наприклад, відомий український письменник Олесь Гончар, відвідавши Хутір Надію, написав:

«Від імені всіх письменників України дозвольте мені висловити уклінне спасибі всім кіровоградцям за збереження священної для кожної культурної людини садиби І. Карпенка-Карого. Творчість великого драматурга – то цілюща криниця, з якої черпатимуть естетичну насолоду нові і нові покоління. На цій степовій землі з такою поетичною назвою «Хутір Надія» виявив себе великий дух українського народу. Виявила себе нездоланна сила народу, що розкрилася через багатющу високообдаровану особистість драматурга Івана Карповича Карпенка-Карого. Гідне подиву те, як багато змогли зробити для свого народу брати Тобілевичі. Вони являються мені атлантами, що тримали на своїх плечах споруду українського дореволюційного театру і піднесли його на таку верховину, що він став видним усьому світові».

Знаний український літературознавець Володимир Панченко, уродженець Одещини, «прикипів» душею до нашого краю, був у захваті від Хутора Надія:

«За 20 км від Кіровограда є місцина, де – гарантую! – ваше око замилюється красою, а «серце відпочине». Маю на увазі заповідник «Хутір Надія», зелений оазис серед степу, створений свого часу руками Івана Тобілевича, відомого нашого драматурга. Я люблю бувати там незалежно від пори року, але все ж – найбільше втіхи приносить осіння меланхолія. Колись, уже добрий десяток років тому, ми із Сашком Жовною (прозаїком і кіносценаристом; за одним із його оповідань сам Роман Балаян зняв фільм із парадоксальною назвою «Ніч світла»!) поселилися були в зеленому будиночку на хуторі – і мали від того велику радість. Коли втомлювалися від «творчих завдань» самим собі, слухали записи «ДДТ»: Юрій Шевчук співав про осінь, яка вміє нагадувати душі про найголовніше... І звичайно ж, блукали засипаними листям алеями старого парку, купалися вранці й увечері в ставку, викопаному ще Іваном Карповичем, навідувалися на сільське кладовище неподалік, де поховано письменника і його рідних...»

Відомий український поет-пісняр Володимир Бровченко, уродженець м. Мала Виска, що на Кіровоградщині, неодноразово бував на Хуторі Надія, брав участь у «Вересневих самоцвітах» Йому належить вислів: «Все минає, лише пам'яті людській нема кінця-краю. Отож всім нам слід берегти пам'ять про

велетнів Духу українського народу, не бути байдужими до рідних джерел, до нашого слова і пісні. Іван Карпович Тобілевич своєю творчістю, сценічною діяльністю будив думки і почуття людські, не давав наплювати в душу українській самобутності, явив шедеври драматургії, що житимуть у віках. Щира вдячність тим подвижникам, що зберігають і примножують багатство Великого Українця – Карпенка-Карого, оберігають Оазу – Хутір Надія, які б там правителі не силкувалися чинити загани на шляху поступу України до світла. Слава Карпенку-Карому! Слава Україні!».

На Хуторі Надія залишили автографи письменники Олександр Корнійчук, Дмитро Павличко, Григорій Гусейнов, Іван Драч, Віктор Баранов, Анатолій Погрібний, Михайло Слабошпицький, Віктор Корж, Василь Бондар, Леонід Куценко, Віктор Погрібний та інші.

Поети-земляки Володимир Бровченко, Володимир Базилевський, Валерій Гончаренко, Дмитро Танський, Леонід Безпалый, Володимир Шурапов, Світлана Барабаш присвятили Хутору Надія свої вірші:

«Осінній день закутаний у тишу.
Цілує вітер сонячні уста.
Став у тумані спогади колише,
Вербовий берег ніжно пригорта.

Сюди на прощу – чи зима, чи літо
Несемо душу в щедрості ясній.
«Надії» рідній, сонцем обігрій,
Вклоняємось. І пам'яті святій.

Тут прагнеш дива. І воно явилось.
Крізь золоту осінню наготу
Фіалок очі в небо задивились,
Потвердивши нам істину просту:

Роки минають. І віки минають.
Листком осіннім бавиться вода.
Календарі тут влади вже не мають.
Тут вічність. Неба синь. І висота.

Шумлять дуби. Калина пламеніє.
Степ золотий. І стежка – золота.
Безсмертний дух великої надії
Крізь осінь фіалково розквіта».

(С. Барабаш)

Ще одним джерелом інформації для проєкту «50 самоцвітів» стали путівники по Хутору Надія письменника Миколи Смоленчука, журналіста Володимира Левицького, співробітника музею Івана Топчія та нарис «Стежками хутора “Надія”» літературознавця Леоніда Куценка.

Микола Смоленчук все життя займався дослідженням життєпису І.К. Карпенка-Карого, часто бував на хуторі Надія, цьому мальовничому куточку степової Кіровоградщини та його господарю Андрію Юрійовичу Тобілевичу присвятив багато теплих слів:

«...На хуторі повівся неписаний звичай, що кожен із приїжджих садив дерево, щоб лишити про себе згадку. Їх і називали іменем того, хто посадив. Нижче хати корінився дуб Риндичка, посаджений Г. Затиркевич-Карпинською, дубки Марія та Микола – Заньковецької та Садовського. Садженці дійшли аж до джерельного струмочка під вербами, де полюбляв утоляти спрагу господар. Джерело і прозване дітьми Карпенка-Карого «татова криниця».

«Друга алея потягнулася від хати в бік Карлюжного і кінчилась аж ген внизу біля потічка знаменитими Марковими дубами, посадженими М. Кропивницьким...»

«...Сьогодні хутір Надія – знаменитий заповідник, своєрідна «театральна Мекка», куди приїзять тисячі людей... І велика заслуга в цьому А.Ю. Тобілевича, його ініціативи, горіння, копіткої багаторічної праці, мудрості та щедрості. ...Український драматург О.Є. Корнійчук назвав хутір Надію «столицею української драматургії». І справді так. За останні роки заповідник став місцем багатьох зустрічей діячів театрального мистецтва: тут проводяться конференції, фестивалі, театральні свята. Багато письменників, діячів театру, вчених приїзять на хутір віддати данину пам'яті великому національному художнику, вклонитися цій священній землі, скуштувати бальзам щедрої «татової криниці».

Співробітники ОУНБ ім. Д.І. Чижевського за інформацією для проєкту «50 самоцвітів» звернулися до газет, які на своїх сторінках висвітлювали театральне свято. І як результат – багато цитат, висловів, побажань від театральних режисерів – Івана Казнадія, Федора Стригуна, Сергія Проскурні, Ростислава Держипільського, Євгена Курмана; знаних мистецтвознавців, театрознавців, кінознавців – Валентини Заболотної, Лариси Брюховецької, Неллі Корнієнко, Сергія Тримбача; українських співачок – Ніни Матвієнко, Антоніни Червінської, Лідії Забілястої; акторів – Богдана Ступки, Ади Роговцевої, Богдана Бенюка, Наталії Сопіт. Цей список можна продовжити іменами відомих краян – краєзнавців Гарія Войченка, Станіслава Янчукова, Віктора Яроша, Дмитра Проскаченка; журналістів Броніслава Куманського, Лариси Здір, Світлани Орел та інших.

Багаточисельні публікації у всеукраїнських та обласних засобах масової інформації використані для другої частини просвітницького проєкту «50 самоцвітів». Це добірка більше як 160 публікацій в газетах про знакову для Кіровоградщини та всієї України мистецьку подію.

Статті, повідомлення, анонси в газетах «Літературна Україна», «Культура і життя», «Кіровоградська правда», «Молодий комунар», «Народне слово», «Молодіжне перехрестя», «Україна-Центр», «Вечірня газета», «Наше місто», «Нова газета» – це літопис свята театрального мистецтва, джерело інформації про його організаторів і гостей, про видатних діячів культури, які були окрасою «Вересневих самоцвітів», про виступи на Кіровоградщині кращих професійних та аматорських театральних колективів.

Завдяки цій інформації можна здійснити подорож в історію свята театрального мистецтва, дізнатися, як звичайний хутір перетворився в зелену оазу, справжню мистецьку «перлину» степової Кіровоградщини, як з року в рік змінювався формат театрального свята.

За радянських часів свято розпочиналося мітингом біля пам'ятника корифею. Далі йшло покладанням квітів на могилу І.К. Карпенка-Карого, святковий концерт за участі хорів, солістів, танцювальних колективів. Актори театру ім. М. Кропивницького показували уривки з вистав за творами корифеїв. Завершальним акордом свята було підведення підсумків та нагородження переможців обласного огляду-конкурсу аматорських театральних колективів «Театральна весна Кіровоградщини».

Перші зміни у святкуванні «Вересневих самоцвітів» відбулися у 1984 році, коли господарями свята стали І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький та інші корифеї українського професійного театру. Ролі цих персонажів виконували кращі актори театру ім. М. Кропивницького.

За часів незалежної України головне театральне свято області проходило вже в іншому форматі.

Побудова Літнього театру, оформлення нової музейної експозиції в меморіальному будинку, організація виставок творів кіровоградських художників та майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, відкриття на Хуторі Надія першого в Україні музею хореографії (автор проєкту експозиції – П.В. Босий) сприяли підвищенню інтересу як до музею-заповідника, так і до театрального свята.

Поступово, рік за роком відбувалися зміни і у зовнішньому вигляді музею-заповідника. Чудовий ландшафтний дизайн центральних алей, упорядкування садка та прилеглої до ставка території, побудова нових альтанок, насадження калинової алеї докорінно змінили «обличчя» Хутора Надія.

Літній театр став головною локацією театрального свята. На його сцені виступали хорові колективи, танцювальні ансамблі, відомі співаки й музиканти. Тут відбувалося і театральне дійство: вистави знаних українських театрів та літературно-музичні композиції, присвячені корифеям українського професійного театру та ювілеям видатних вітчизняних письменників, серед яких І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, І. Франко, Л. Українка та інші.

У рамках театрального свята на Хуторі Надія проходили науково-практичні конференції (1984, 2000), регіональний тур Всеукраїнського фестивалю сатири і гумору «Вишневі усмішки на рубежі століть» (2000), Перший центрально-український музейно-туристичний фестиваль (2012), Міжнародний фестиваль лялькових театрів України, Грузії, Литви (2015).

Розповідаючи про свято театрального мистецтва, не можна не згадати головну складову «Вересневих самоцвітів» – вистави провідних театрів України. За останні 50 років учасниками театрального дійства були театри багатьох областей. Першість тримають кияни. На сценах театрів нашого міста та на Хуторі Надія неодноразово виступали трупи Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, театру «Дружба», театру оперети, театру

драми і комедії «На лівому березі Дніпра», академічного обласного музично-драматичного театру імені Панаса Саксаганського, театру української традиції «Дзеркало», театру на Подолі, академічного Молодого театру.

Любителі театрального мистецтва із задоволенням відвідували вистави театрів зі Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Харкова, Дніпра, Полтави, Черкас, Одеси, Сум, Кривого Рогу, Херсона, Миколаєва, Чернігова, Маріуполя, Житомира, Хмельницька та інших міст України.

Цьогорічне свято ознаменувалося приїздом на «Вересневі самоцвіти» Івано-Франківського академічного музично-драматичного театру ім. І. Франка з виставою «На Західному фронті без змін» за твором Е.М. Ремарка та двох одеських театрів: академічного українського музично-драматичного імені Василя Василька та «Театра на Чайной». Одесити подарували кропивничанам вистави «Одруження» за М. Гоголем та «Старики» Альдо Ніколаї.

«Вересневі самоцвіти» продовжують свою ходу. Наступного року в останній тиждень вересня, як і десять, двадцять, тридцять років тому музей-заповідник «Хутір Надія» прийматиме гостей з усіх областей України і в черговий раз подарує шанувальникам театрального мистецтва справжнє свято.

Катерина Лісняк,
бібліотекар відділу мистецтв
ОУНБ ім. Д.І. Чижевського